

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA

Lectio del Prof. Dr. Joan Francesc Mira i
Casterà en l'Acte Acadèmic de lliurament
de la Medalla de la Universitata de
València

València, 1 de desembre de 2016

SOBRE LITERATURA I ANTROPOLOGIA

Joan Francesc Mira

VNIVERSITAT
ID VALÈNCIA

Senyor Rector Magnífic, familiars meus presents, estimats col·legues,
Dra. Josepa Cucó, amics i amigues que heu tingut la bondat
d'acompanyar-nos en aquest acte al Paranimf...

Rebre avui aquesta Medalla de la Universitat de València, i poder parlar des d'aquesta trona històrica, significa per a mi no solament un honor sinó sobretot una satisfacció íntima i profunda, com un sentiment de benestar i de pau després d'un camí llarguíssim, un camí de més de cinquanta anys des que passejava pel claustre clàssic d'aquesta casa insigne. Com Ulisses, el meu heroi preferit, que després de navegar tan llargament arriba per fi a bon port: al seu port d'origen, que és el millor de tots. Als qui heu decidit concedir-me aquest honor, i aquesta forma de retorn feliç, la meua gratitud sincera i perdurable.

I ara, seguint el venerable protocol que la tradició d'aquests actes demana, després d'escoltar l'amable *laudatio* de la meua estimada col·lega i amiga la professora Josepa Cucó (ací mateix, on vam acomiadar per sempre Alfons Cucó, amic meu entranyable), he de correspondre amb una *lectio* o petit discurs al voltant de matèries que potser tenien al cap els qui van pensar en mi per aquesta medalla i per tant per aquest acte acadèmic. Els oients, en tot cas, han de tindre present que qui ara parla "Sobre literatura i antropologia" des d'aquesta trona, ha repartit la seua llarga activitat precisament entre la creació literària i l'observació i reflexió com a antropòleg, i que per tant els creuament i interseccions en un camp i l'altre formen part de la seua pròpia experiència.

Posats a precisar una mica un tema tan genèric, potser el títol hauria de ser alguna cosa així com “l’antropologia com a narrativa, i la narrativa com a antropologia”, ...tot i que no queda gens elegant. Perquè tota l’antropologia social i cultural, des dels seus inicis remots en les descripcions “etnològiques” a la *Història de les Guerres Mèdiques* del pare Heròdot fins a la immensa bibliografia acadèmica dels nostres dies, és en bona mesura una extensa biblioteca on cada volum és una narració indirecta o directa sobre l’experiència humana, sobre les formes de viure i de veure la vida, sobre els móns concrets que els humans hem construït. I això és també, justament, la història de la literatura: milers de llibres amb milers de vides i de maneres de viure-la. I perquè, tal com jo ho veig, l’antropologia és —o hauria de ser— alguna cosa més que observació i interpretació desencarnades i eixutes, i la literatura pot ser molt més que passatemps sense substància.

Si bé es mira, tota activitat artística, des de la música fins a la pintura, és un mitjà i una forma amb què s’expressa l’experiència humana. Però segurament és l’escriptor (permeteu-me una miqueta d’esperit gremial...) qui, millor que altres “artistes”, té en les seues mans els mitjans per penetrar i interpretar la vida, o les vides, de la gent: és algú que dóna raó de la humanitat que té prop o lluny, que coneix, observa o imagina. Algú que fa que, a través de la seua obra, coneguem tantes vegades com eren o com actuaven, què pensaven i sentien, gents remotes o properes: quina classe de vida era la seua vida. Sense Sòfocles, sense Cervantes, Shakespeare o Proust, el nostre coneixement de la humanitat —de les possibilitats de “ser humans”— seria molt menor. No dubte que qualsevol antropòleg que siga bon lector de literatura estarà d’acord amb aquesta afirmació: i com més llegisca, millor.

Començant pel nostre primer pare Homer i les seues històries de navegants i guerrers, de pobles estranys i curiosos i de les peripècies dels herois i dels déus. Una altra lectura ben clàssica i antiga és la d'Hesíode, font inexhaurible per conèixer ara mateix els sentiments més profunds d'un pagès grec de fa prop de trenta segles. Com en el text següent: *“Quan floreix el card i quan la cigala sorollosa, parada en un arbre, estén el seu cant sonor batent veloçment les ales, en els dies feixucs de l'estiu, llavors les cabres són més grasses, el vi és més bo, les dones més ardents i els homes més molls. Siri els crema el cap i els genolls, el calor els asseca la pell. Llavors, només demanaria tindre l'ombra d'una roca, vi de Biblos, una fogassa ben tova i llet de cabres que ja no crien, amb la carn d'una vedella que encara no ha criat, o de corders de primera cria. I amb tot això, que pugua beure vi negre, jaure a l'ombra, amb el cor satisfet del meu festí, amb la cara girada cap a l'airet viu del zèfir i, traient-la d'una font inexhaurible i corrent que res no enterboleix, vessar tres parts d'aigua i una de vi”*. (Els treballs i els dies, 582 ss. Traducció meua).

Un text així, llegit amb calma i capacitat de percepció, val per tot un estudi sobre com sentien la seua vida, i què n'esperaven, aquells homes tan remots i tan pròxims. Fa molts anys ja vaig intentar una cosa així, en un treball meu sota el títol *“De com es pot ser grec per trenta segles”*. Record que, de passada, em permet evocar també la meua condició d'hel·lenista marginal, o més exactament de professor de grec, que m'ha ocupat bona part de la vida.

Els textos d'on l'antropologia podria traure matèria suggeridora i substanciosa són, no cal dir-ho, infinits. Però també són abundants les pàgines escrites per antropòlegs que poden ser llegides com a bona literatura. Com aquesta, d'un estudiós nordamericà a les muntanyes

d'Astúries: *“Estic situat, quan escric açò, entre vaques i rosegadors. A la nit, els rosegadors fan soroll de potes i de dents a l'àtic, mentre les vaques i les vedelles periòdicament desplacen el seu pes, colpegen amb les potes i esbufeguen profundament, baix a l'estable. Durant el dia, s'emporten fora el ramat, a les pastures, i les rates baixen dels seus nius a l'estable. La casa resta només per nosaltres, i ocasionalment un ase brama perquè el deixen a l'estable durant el dia.”* (James W. Fernandez, *Persuasions and Performances*) . Són els primers paràgrafs d'un estudi profund, metòdic i seriós, però podria ser la primera pàgina d'una molt bona novel·la, i com a introducció immediata en un ambient i en un món concret, és difícil de millorar.

Tornant a una altra vanitat gremial, gosaria dir que és precisament l'antropòleg —entre els practicants de les ciències socials— qui potser s'acosta més en el seu treball a aquella dimensió subjectiva i aquella implicació personal que se suposen característiques de l'escriptor: probablement, una de les coses que diferencien l'antropòleg dels professionals d'altres ciències pròximes és el seu especial caràcter de transmissor d'una experiència personal. No és només, com els altres, un pur observador atent que constata fets, que recull i acumula dades. És, *també*, algú que con-viu amb l'“objecte” que observa, que viu, o almenys intenta viure, entre i en els personatges del drama: una cosa així com un crític teatral que no estiguera assegut entre els espectadors sinó movent-se amb els actors a l'escenari mateix (seria la mateixa, la seua visió de l'obra?). Per l'antropòleg no és fàcil, i potser tampoc és necessari, evitar aquesta càrrega de subjectivitat, tan suposadament enemiga de l'objectivitat del científic i tan inherentment pròpia de l'escriptor. Però també es manté una diferència: l'antropòleg intentarà

utilitzar els seus recursos professionals, la seua tècnica i mètode, per tal de neutralitzar eixe subjectivisme inevitable, perquè no contamine el resultat del seu treball. L'escriptor, per contra, no té cap obligació de fer-ho: pot, si vol, servir-se de la seua obra per a projectar-se en ella, per a estar i viure en ella, per a expressar-se ell mateix a través d'ella i dels seus personatges. Ací hi ha una diferència radical: cap antropòleg pot projectar-se en els seus "personatges" fins a afirmar, com Flaubert, que "*madame Bovary c'est moi*". La seua *madame Bovary* és una senyora Bovary de veritat, no és una criatura o reflex de l'autor.

En qualsevol cas, atenent a la qualitat de l'escriptura i a la percepció que en té el lector, no seria difícil reunir una "antologia per la confusió de gèneres": llibres i llibres, pàgines i pàgines acarades, on seria ben incert distingir —sobre el text mateix— qui és qui o què és què, si antropologia cultural, etnografia, proses de viatge, novel·les, o quin gènere o espècie d'escriptura. Per citar un clàssic, ¿qui pot assegurar si *Tristos tròpics* de Claude Lévi-Strauss és un estudi antropològic amb valor literari, un assaig no del tot científic, o una obra típicament francesa de "prosa moral"? Però en acabar de llegir una novel·la o un bon estudi antropològic, podem també preguntar-nos quin és el resultat final i que ens deixa més rastre, quina és aquella "veritat central" que sembla que tenim dret a esperar de tot bon llibre, encara que massa sovint és una esperança il·lusòria. Podem, doncs, preguntar-nos si allò que hem adquirit o experimentat amb la lectura no ha estat precisament la possibilitat de penetrar, per una part, en la vida d'unes gentes concretes en un moment precís de la seua història; gentes com totes les d'aquest planeta, a la cerca del seu lloc propi en el món i entre l'altra gent.

En *El roig i el negre* de Stendhal, el protagonista, Julien Sorel, lluita per tal de construir-se un lloc propi en una societat que ell només va entenent a poc a poc (“*sentir-se dir de nou ‘Senyor’, molt seriosament, i per una dama tan ben vestida, estava per damunt de totes les previsions de Julien...*”), mentre passa d’un poble provincià a París, i d’un ambient d’artesans a la noblesa més alta, i en darrer terme acabarà derrotat davant de la magnitud de l’empresa. No és tan diferent el problema de la identitat de grup dels miners asturians en *Persuasions and Performances*. Potser en un llibre i el l’altre, en la novel·la i en l’estudi antropològic, hom tracta, en el fons del fons, de la possibilitat i la dificultat de conciliar móns, temps i espais diferents, amb l’individu atrapat enmig. Potser la novel·la d’un i l’estudi metòdic de l’altre ens han portat a captar una mica millor aquest “*sentit de la incertesa que ens mossega per dins*”, a contemplar més de prop i més en carn i os “*les paradoxes que resideixen en el cor de la condició humana*”. I tots dos, l’antropòleg del segle XX-XXI i el novel·lista del XIX, ens han permès fer un colp d’ull a l’ “incoatiu”, a allò que s’insinua, allò que comença i no acaba, allò que no s’expressa de manera frontal i directa i unívoca: una mirada a “*la foscor al fons de l’escala*”...que està en el centre de l’experiència humana. Per ací trobaríem possiblement el nuc o nucli últim de l’obra de Stendhal, i per ací van també, des de la introducció, les intencions expressament declarades del meu amic James W. Fernandez en unes pàgines de presentació d’on he tret les frases que acabe de citar sobre la incertesa, les paradoxes, l’incoatiu i la foscor.

... ..

Si no és fàcil definir amb claredat què és una “ciència social”, ni fins a quin punt és ciència comparada amb la ciència “natural”, tampoc és del tot clar què és “literatura”. Una definició útil, encara que no rigorosa, seria considerar literària tota *escriptura amb pretensió estètica*. Que la pretensió es realitze o no, que siga bona o mala literatura, és una altra qüestió: la pintura quan és “mala” tampoc deixa de ser pintura ni l’escultura escultura. Això significaria que tot aquell que escriu amb la pretensió d’*escriure bé*, d’alguna manera fa literatura, inclosos –quan ho pretenen—els científics socials i altres col·legues circumstancials. De fet, si hom repassa o fulleja la producció científica o acadèmica general, resulta que els qui tenen amb més freqüència la intenció d’ “escriure bé” solen ser precisament els historiadors i els antropòlegs, siga dit sense partidismes gremials. També és cert que, si bé es mira, és una cosa que ja ve dels clàssics: no és tan sols informatiu, sinó estètic, el plaer de llegir Heròdot, un dels remots avis fundadors de l’etnologia, o Tucídides l’analista dels mòbils socials i humans dels conflictes bèl·lics, o el Tàcit dels *Anales* o de les descripcions etnogràfiques de la *Germania*. El que hi ha en tots ells, a més de la voluntat narrativa i descriptiva, és una “voluntat d’estil”. Com n’hi ha en Evans-Pritchard, en Clifford Geertz, o en Caro Baroja i en el meu molt estimat Carmelo Lisón-Tolosana, sense anar més lluny. Ara bé, com se sap o s’aprecia eixa voluntat o pretensió? Doncs, en definitiva, s’aprecia sobretot en els seus resultats, amb totes les ambigüitats i diversitat de criteris que voldreu. No puc dir, per exemple, si Plató com a filòsof és més important i seriós que Aristòtil o menys. Sí que puc afirmar que, com a escriptor grec, és molt més bon escriptor: si no sé definir què és “escriure bé”, almenys ho sé reconèixer.

Tampoc no sé amb certesa si *The Andaman Islanders*, de Radcliffe-Brown és una obra de major transcendència que *The Nuer* per a la història i l'evolució de l'antropologia (jo crec que no, però potser m'equivoque). Sí que puc afirmar que *The Nuer* està molt més ben escrita. El capítol II comença així: “*Des del punt de vista d'un europeu la terra nuer no té qualitats favorables, si no és que comptem com a tal la seua severitat, ja que els seus pantans infinits i les amples planes de savana tenen un auster, monòton encís...*”. Són tres ratlles condensadament perfectes. Pretengué Evans-Pritchard que ho foren? Certament, d'una manera o una altra, ja que ho va aconseguir, i amb això n'hi ha prou. (I de passada, un record al poble nuer, dissortat, víctima d'una guerra inacabable dins de la seua nova pàtria, Sudan del Sud!). Ara obrim el primer volum del *Curs de filosofia positiva* d'Auguste Comte, aparegut a París més o menys pels mateixos mesos que *El roig i el negre* de Stendhal, que és fill no tan sols del mateix moment històric sinó del mateix esperit d'observació i objectivació crítica, i les obres de Stendhal i de Comte són monuments de magnitud equiparable. El resultat és que, si hom obre Comte a l'atzar i comença a llegir, es pot trobar amb ratlles com aquestes: “*Considerant sota aquest punt de vista tots els fenòmens observables, veurem que és possible classificar-los en un petit nombre de categories naturals, disposades de manera tal que l'estudi racional de cada categoria estiga fundat sobre el coneixment de les lleis principals de la categoria precedent i es convertisca en fonament de l'estudi de la següent...*” Llegint pàgines i pàgines semblants, resulta ben visible que la intenció de Comte quan escrivia, vull dir en l'escriptura mateixa, no era precisament “literària”. El text és pura exposició d'idees, no transmet ni el mínim alé d'emoció estètica. Per tant, no és únicament, o no és sobretot, qüestió de què es diu, sinó de *com* es diu,

i en primer lloc *per a què*, és a dir quina classe d'obra o producte es vol compondre: per ignorar això, de vegades hom confon els papers, i és ací on apareix sovint la confusió entre el *tema* i el *propòsit*. Per això l'escriptor pot sentir-se de vegades tan incòmode quan li pregunten “sobre què” és o “de què tracta” la novel·la que està escrivint (com si tinguera algun sentit dir que Monet, per exemple, pintava “sobre” la catedral de Rouen, o que la seua pintura “va tractar” molt de jardins i nenúfars).

Per contra, aquesta mateixa pregunta formulada a un antropòleg té perfectament sentit, i la seua resposta hauria de ser del tot precisa i exacta. En tot cas, quan hom fa antropologia pretèn ser coherent almenys amb una doble exigència: *re-produir* fidelment un fragment de la realitat humana, cultural o social o com vulguem dir-ne, i *explicar* d'alguna manera aquesta mateixa realitat. La mirada i la ment de l'observador selecciona i troba les dades d'aquell fragment de realitat, ordena, sistematitza, i ja amb això dóna raó, i fins i tot forma i sentit. La penetració i la interpretació de l'antropòleg estan, inevitablement, tenyides de subjectivitat; però en últim extrem allò que busca, allò que es proposa, és interpretar i penetrar les coses tal com *són* elles mateixes (tot i que sempre serà com ell “veu” que són), no com ell *vol* que siguin. Amb totes les limitacions que la fidelitat pot tindre, el que no li està permès és l'arbitrarietat, és a dir la llibertat de posar i llevar al seu arbitri. Diguem que l'antropòleg no pot fer allò que Horaci, en els primers versos de l'*Epistola als Pisons*, atribueix als pintors: “*Humano capite cervicem pictor equinam/ iungere si velit aut varias inducere plumas...*” No pot, a voluntat, posar-li un cap humà a un coll de cavall, ni afegir-li plomatges variats. L'escriptor sí que pot (tot i que a Horaci

no li agradaria, i posava límits al principi que “*Pictoribus atque poetis quidlibet audendi semper fuit aequa potestas*”: no sempre, afirma el mestre, s’ha d’aplicar la llibertat d’atrevir-se a qualsevol cosa...).

L’antropòleg, però, no pot crear, inventar o construir una realitat autònoma en la seua obra, el valor i sentit de la qual depenguen només d’ella mateixa i no d’un referent exterior. Mentre que l’escriptor no solament pot fer-ho, sinó que és precisament això el que busca: per a ell, davant del referent “objectiu”, la llibertat és completa, diga Horaci el que diga. D’altra banda, la pretensió científica implica intenció d’explicar o no és una pretensió vàlida. Quina cosa és l’*explicació* antropològica, o de quin ordre, naturalesa i classe, i fins on pot arribar, són temes en els quals no entrarem: ens importa només la perspectiva. Encara que siga només a efectes de contrast, es pot mantindre aquesta idea: l’escriptor (aquell que fa obra de *fiction*, tal com se sol dir ara, amb escassa fortuna: el novel·lista per exemple) allò que busca és *produir* una realitat amb existència autònoma, per molt que a fi de produir-la reproduïska elements de la realitat exterior; i l’objectiu del seu treball és *exposar* davant del lector, amb el seu art literari, aspectes d’aquesta realitat. La seua exposició, doncs, no està feta per poder-se sotmetre a cap comprovació o contrast.

Diríem, potser, que la distància entre antropologia i literatura no està tant (com abans recordava) en la “matèria” o tema de què tracta un autor, ni únicament, malgrat tot, en la relació objectivitat-subjectivitat. Està també en el fet que l’antropòleg, com a practicant d’una ciència, ha de duplicar per tal d’explicar, i la seua explicació pretén ser, justament, la rèplica del real descobert i constatat. Però es tracta, a més

a més, d'una rèplicada construïda amb un cert mètode: tal aspecte, dimensió o nivell de tal grup humà *pareix* potser desordenat, i per tant inexplicable; l'antropòleg el re-produeix ordenat, amb l'ordre que ell ha des-cobert, i allò que abans no es veia o no s'entenia, ara es veu i es comprén: “re-estructurant l'estructurat”, que diria S.F.Nadel. Ara bé, si tal aspecte de la realitat humana apareix desordenat, confús, inexplicable, l'escriptor el que fa és exposar aquest desordre i aquesta confusió, expressar la inexplicabilitat. L'escriptor no ordena el desordre: el desvela i el mostra. Busca que, al lector, el misteri li arribe com a misteri, i que aquella “foscor al fons de l'escala” l'experimente com a foscor. L'antropòleg, en els seus millors moments, analitza o interpreta emocions i perplexitats; l'escriptor les contagia i les fa sentir. O això és el que pretenen, l'un i l'altre, ja que cap de les dos coses és fàcil d'aconseguir.

D'una manera particular, també l'escriptor ordena i dona sentit i singularment la novel·la, potser. Tal com afirma un crític anglès, “*La novel·la ha satisfet molt més que les altres formes literàries la nostra fam d'ordenació significativa de l'experiència, sense negar l'observació empírica del seu caràcter casual i de les seues peculiaritats*” (David Lodge, *The Novelist at the Crossroads*). No cal dir que, si insistisc a fer referència a la novel·la, deu ser perquè és un gènere de literatura que jo practique, i per tant en puc parlar amb una mica de coneixement de causa. Però en les paraules del crític trobem un altre punt que ens interessa: el caràcter no sistemàtic, no duplicatiu ni duplicable, no reductible a “un cas d'una llei”, de l'experiència que l'escripto expressa. I diríem que ací hi ha un altre punt de diferència amb l'antropòleg. Ho diríem, en efecte, si no fóra que una autoritat molt acreditada d'aquest bàndol

també afirma: “*L’important en les troballes de l’antropòleg és la seua complexa especificitat, la seua circumstancialitat*” (Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures*). Si subratllem els dos darreres substantius, i substituïm antropòleg per novel·list, segurament pensariem que hem posat el dit allà on fa mal: ja que, ¿quin científic –i estem suposant fins ací que els antropòlegs ho són—acceptaria que la importància del seu descobriment està precisament en *no* ser generalitzable, que el seu valor està en la seua circumstancialitat? Si podem definir com a ciència aquesta antropologia del singular, de l’específic i circumstancial, és evident que no es tracta d’una ciència “com les altres”. És cert que l’escriptor pensa –de vegades—que l’experiència singular ben narrada expressa més bé que cap altra cosa la humanitat universal. Sembla que això ho pensa també més d’un antropòleg. I segurament té raó.

I vostés sabran disculpar si aquesta *lectio* té potser tot l’aspecte de “llicó”, ja que és justament això: com una versió adaptada d’un capítol informal de manual més informal encara...no sé si d’una matèria o de l’altra. I amb el dubte tancarem aquest petit discurs ritual d’agraïment, que pretenia proposar als oients més preguntes ambigües que respostes previsibles i clares. És, tal com vostés poden comprendre, i per tornar als grecs una vegada i una altra, un intent més, sempre insuficient, d’aplicar el vell mètode socràtic a temes i problemes que ni el mestre Plató hauria pogut preveure. Moltes gràcies.

VNIVERSITAT DE VALÈNCIA